

Agnieszka Ważna, Marek Maciantowicz, Paweł Guzik, Jan Cichocki,
Krzysztof Nowakowski, Adrianna Kościelska, Grzegorz Gabryś

WYSTĘPOWANIE ŁOSIA *ALCES ALCES* W WOJEWÓDZTWIE LUBUSKIM

The occurrence of the Eurasian elk *Alces alces* in Lubuskie Province

ABSTRAKT: Łoś *Alces alces* jest gatunkiem charakterystycznym dla północno-wschodniej części Polski. Na zachodzie kraju obserwowany jest rzadko i nie tworzy stałej populacji. Niemniej łosie obserwowane są również w województwie lubuskim. Zazwyczaj są to pojedyncze, migrujące osobniki. Zdarzają się jednak również obserwacje kłępy z młodym. Od połowy lat 80. XX wieku obserwowano łosie w województwie co najmniej 52-krotnie.

SŁOWA KLUCZOWE: łoś *Alces alces*, występowanie, Ziemia Lubuska

ABSTRACT: The European elk *Alces alces* is a characteristic species for the north-eastern part of Poland. On the west side of the country, it is observed rarely and does not create a stable population. However, elks are also observed in Lubuskie Province. They are usually single, migrating individuals. However, cows with calves were also reported. Since the mid-1980s, elks were observed in the Province at least 52 times.

KEY WORDS: Eurasian elk *Alces alces*, occurrence, Ziemia Lubuska

Wstęp

Łoś *Alces alces* zasiedla bardzo szeroki obszar obejmujący północną część Ameryki Północnej, całą północną część Azji, europejską część Rosji, Estonię, Łotwę, Litwę, Skandynawię, a zachodnia granica zwartego zasięgu gatunku w Europie kończy się w Polsce. W izolowanych lokalizacjach występuje także w Czechach, Austrii, a osobniki migrujące spotykane są w Niemczech i Europie południowej (Červený et al. 2001, Schönfeld 2009).

Na obszarze obecnego terytorium Polski łoś został niemal doszczętnie wytępiony w początkach XX wieku. Po II wojnie światowej

zachowała się tylko jedna rodzima populacja łosia w Dolinie Biebrzy, a w 1951 r. sprowadzono do Puszczy Kampinoskiej pięć osobników z Białorusi (Gębczyńska i Raczyński 2001). Łoś został objęty ochroną gatunkową w 1952 r. Po znacznym wzroście liczebności wpisano go w 1959 r. na listę zwierząt łownych, ale pozyskanie łowieckie rozpoczęto dopiero w 1967 r. Od lat 80. XX wieku nastąpił duży i ciągły spadek liczebności populacji i od 2001 r. zawieszono odstrzał tych zwierząt w Polsce. Obecnie obserwowany jest systematyczny wzrost liczebności gatunku, niemniej łosie występują najliczniej w północno – wschodniej części kraju. Spotykane są także w innych rejonach Polski, również

na Ziemi Lubuskiej (Bryliński 2004, Gabryś et al. 2005). Region nie został jednak ujęty, jako obszar występowania łosi w „Strategii ochrony i gospodarowania populacją łosia w Polsce” (Ratkiewicz 2011).

Charakterystyczne dla łosi jest podejmowanie sezonowych wędrówek migracyjnych. W czasie takich wędrówek łosie pojawiają się w pobliżu osiedli ludzkich. W prasie łowieckiej, codziennej, telewizji oraz mediach elektronicznych ukazują się wiadomości o pojawieniu się samotnych łosi w rejonach północnych i zachodnich Polski, a także we wschodnich rejonach Niemiec, np. w graniczących z Lubuskiem Saksonii i Brandenburgii.

Z uwagi na założenie, że zachodnia granica Polski jest również granicą zasięgu występowania łosia, interesujące jest jak często gatunek pojawia się w regionie. Celem pracy jest określenie, w jakim stopniu łoś zasiedla obszar województwa lubuskiego i czy jest stałym elementem lubuskiej przyrody.

Teren badań

Województwo lubuskie położone jest w środkowo-zachodniej części Polski, zajmując powierzchnię 13.984 km², co stanowi 4,5% powierzchni kraju. Powierzchnia województwa lubuskiego w blisko 50% pokryta jest lasami, co stanowi największy współczynnik lesistości w kraju. Lasy zostały jednak silnie przekształcone w wyniku prowadzonej gospodarki leśnej. Obecnie dominują drzewostany sosnowe. Naturalne fragmenty lasów są rzadkie i traktowane jako unikatowe w regionie (Pawlaczyk 2005).

Ziemia Lubuska położona jest w środkowej części dorzecza Odry. Region jest jednym z najbardziej zasobnych w wody rzek, jezior i stawów. Najdłuższymi rzekami Ziemi Lubuskiej są: Odra, Warta, Bóbr i Nysa Łużycka.

Material i metody

W 2008 roku wysłano 35 ankiet do wszystkich nadleśnictw zlokalizowanych w województwie lubuskim z prośbą o informacje o wszystkich obserwacjach łosi. W odpowiedzi otrzymano ankietę z 15 nadleśnictw. Pozytywne odpowiedzi uzyskano z 9 nadleśnictw, na obszarze których stwierdzono łosie. Nadleśnictwa Brzózka, Trzciel, Karwin i Kłodawa dodatkowo przesłały szczegółowe dane z poszczególnych leśnictw. Wykorzystano również informacje uzyskane od pracowników nadleśnictw i dobrze udokumentowane doniesienia medialne o obserwacjach łosi w późniejszym okresie, nie objętym ankietą, a także dane udostępnione przez Generalną Dyрекcję Dróg Krajowych i Autostrad w Zielonej Górze.

Wyniki i dyskusja

Wyniki badań wskazują, że w latach 1987-2014 na terenie województwa lubuskiego obserwowano łosie co najmniej 52-krotnie (ryc. 1). W tym okresie widywano zarówno pojedyncze osobniki (zarówno samce jak i samice), jak również, co najmniej dziesięciokrotnie, kłepy z młodymi (tab. 1).

Łosie stwierdzane są w Lubuskiem nieregularnie na całym obszarze województwa. Zazwyczaj są to pojedyncze stwierdzenia i po krótkim okresie łosie z danego rejonu emigrują. Wyjątkiem są położone w dolinie Noteci okolice Drezdenka, gdzie obserwowano w drugiej połowie lat 90. XX w. bukowisko, kłepy z młodymi oraz odnajdowano zrzuty łosi (łopaty). Łosie można spotkać w Lubuskiem w zasadzie przez cały rok. Zebrane obserwacje wskazują, że zwierzęta były częściej obserwowane latem i jesienią, ale stwierdzane były również w miesiącach zimowych. Niestety dane te rzadko są odnotowywane i po pewnym okresie doprecyzowanie daty obserwacji jest niemożliwe. Obserwacje samic z młodymi w okresie letnim wskazują,

Ryc. 1. Rozmieszczenie lokalizacji obserwacji łosia *Alces alces* w województwie lubuskim.

Fig. 1. Distribution of the European elk *Alces alces* observation locations in the Lubuskie Province.

że łosie mogą być stałym elementem lubuskiej przyrody. Ciężarne samice raczej nie podejmują dalekich wędrówek.

W ostatnich latach obserwacje gatunku są coraz częstsze, co potwierdza ekspansję łosia w zachodnie rejony kraju. Najczęściej obserwowano łosie na terenach podmokłych, wilgotnych lasów, bagnach, torfowiskach oraz w okolicy licznych jezior znajdujących się na badanym terenie. Łosie najczęściej są obserwowane, gdy wędrując przekraczają drogi. Dwukrotnie stwierdzono w Lubuskim kolizje łosia z pojazdami. Miały one miejsce na drogach krajowych nr

92 i 32. Pasy drogowe nie są w tym przypadku odgródzone od powierzchni leśnych. Łosie spotykane są również w rejonie nowych dróg, które powstały w regionie: autostrady A2, drogi ekspresowej S3 (fot. 1) i drogi krajowej 18. Zastosowano na nich standardowe zabezpieczenia przed wchodzeniem zwierząt w pas drogowy. Stosowane ogrodzenia, będące barierą dla jeleni, saren czy dzików nie zawsze są skuteczne w przypadku łosia. Niemniej w przypadku tego gatunku nie wypracowano metod, które skutecznie przeciwdziałałyby przedostaniu się zwierzęcia w pas drogowy, szczególnie w odniesieniu do osobników migrujących (Seiler 2005, Olsson 2007). Wypadki drogowe z udziałem łosia są bardzo niebezpieczne i nierzadko śmiertelne nie tylko dla zwierząt, ale również i ludzi. W

Fot. 1. Tropy łosia *Alces alces* wzdłuż siatki zabezpieczającej drogę S3 w okolicach Kalska (Fot. J. Cichocki).

Photo 1. Tracks of the European elk *Alces alces* along the road S3 safety net near Kalsk (photo by J. Cichocki).

Tab. 1. Lokalizacje stwierdzeń łosi *Alces alces* w województwie lubuskim w latach 1987-2014.
 Tab. 1. Locations of the European elk *Alces alces* records in the Lubuskie Province in 1987-2014.

Lokalizacja/Location			Data obserwacji Date of record	Typ obserwacji Type of record
Nadleśnictwo Forest District	Leśnictwo Forest Rangers Areas	Miejsce obserwacji Site of observation		
Rzepin	Drzecin	okolice miejscowości Drzecin	1987	byk (łopatacz) przechodzący przez drogę Drzecin-Słubice
Bogdaniec	Marwice	okolice Bagna Rębowo, oddz. 109	X.2004	kłepa
Międzyrzecz	Rojewo	okolice Kalska, oddz. 286A	VIII.2004	byk
Kłodawa	Zielęcín	okolice jezior Chłop i Chłopek, oddz. 6 l	XI.2006	1 osobnik
Trzciel	-	przy drodze Policko - Pszczew	4.IV.2014	byk na poboczu drogi
	Borowy Młyn	oddz. 205 c	V/VI.2007	2 osobniki
	Jasieniec	okolice Bielenia	18.VII.2012	kłepa z łoszakiem, tropy na przejściu górnym nad autostradą A2
Świebodzin	Jordanowo	okolice miejscowości Rzeczycza i Grodziszczce	początek IX.2014	kłepa na polach uprawnych
	Staropole	rejon jeziora Paklicko	II/III.2007	2 osobniki
	Staropole	okolice Boryszyna	29.V.2011	2 młode osobniki uwięzione w betonowym silosie – fragmencie bunkra nr 714 (jeden osobnik utopił się, drugiego uratowano)
Krzystkowice	Kotowice	okolice Kotowic	2004	1 osobnik
	Żarków	-	2010	tropy, pojedyncze osobniki
Nowa Sól	-	obwód łowiecki 182, Niwiska	lata 90	pojedyncze osobniki
	Siedlisko	kompleks leśny pomiędzy Różanówką a Dębianką, obwód łowiecki 189	V.2012	kłepa, byk
	Siedlisko	kompleks leśny pomiędzy Różanówką a Dębianką, obwód łowiecki 189	II.2013	kłepa, byk
Torzym	Pniów	okolice Pniowa przy drodze nr 92	XII.2007	martwy osobnik – kłepa, spreparowany medalion znajduje się w Nadleśnictwie Torzym
	Mierzany	okolice Lubina - las	IX.2008	1 osobnik

Brzózka	Węlmice	okolice Przychowa, oddz. 104, 105	VIII.2007	1 osobnik
	Łąkowa	okolice Wężysk, oddz. 77 f, x	V.2008	tropy 1 osobnika
	Wężyska	droga krajowa 32, Krosno Odrzańskie – Gubinek, oddz. 113/135	13.IX.2002	kolizja z pojazdem dwuletniego byka
	Bronków	okolice Czeklina, Bronkowa, oddz. 90	IX/X.2008	tropy
Sulechów	Kije	rejon drogi ekspresowej S3 w okolicy Kalska	17.IX.2013	tropy
Smolarz	Smolarz	rejon Błotnicy nad Notecią	2010	klępa z łoszakiem
	Mierzęcin	Łęczyn nad Mierzęcką Strugą	2010	pojedynczy osobnik
	Sarbinowo	okolice torfowiska	jesień 2013	łopaty dwóch różnych osobników
	-	-	1994/95	odstrzał klępy
	Ługi	jez. Ostrowica	2008	tropy jednego osobnika
	Ługi	-	1994-97	byk łopatacz
	Ługi	-	1994-97	dwukrotnie klępa z dwoma łoszakami
	Górzyska	„Kacze Doły”	ok. 1997	bukowisko, 6 osobników
Wymiarki	Lutyńska	rejon drogi krajowej nr 18, m. Witoszów Górny	13.VI.2013	klępa
	Lutyńska	rejon drogi krajowej nr 18, m. Lubieszów	22.V.2013	klępa
	Jamno	okolice miejscowości Bucze, przy drodze Lipno-Przewóz	2.IX.2014	młody byk z obrozą telemetryczną, migracja z Niemiec
Bogdaniec	Marwice	rejon drogi krajowej S3, m. Marwice	XI-XII 2013	klępa z łoszakiem
Zielona Góra	Łężyca	Zielona Góra, Os. Czarkowo,	18.VII.2012	młody osobnik przebiegający drogę Łężyca – Zielona Góra, nagrany kamerą z autobusu MZK o godz. 5.04.
	Nietków	kompleks leśny w dolinie Odry, na północ od Czerwieńska	IX.2011	klępa
	Nietków	kompleks leśny w dolinie Odry, koło miejscowości Piaśnica	VII-VIII 2012	byk
	Świdnica	kompleks wilgotnych lasów na wschód od miejscowości Piaski	2009	klępa w łoszakiem

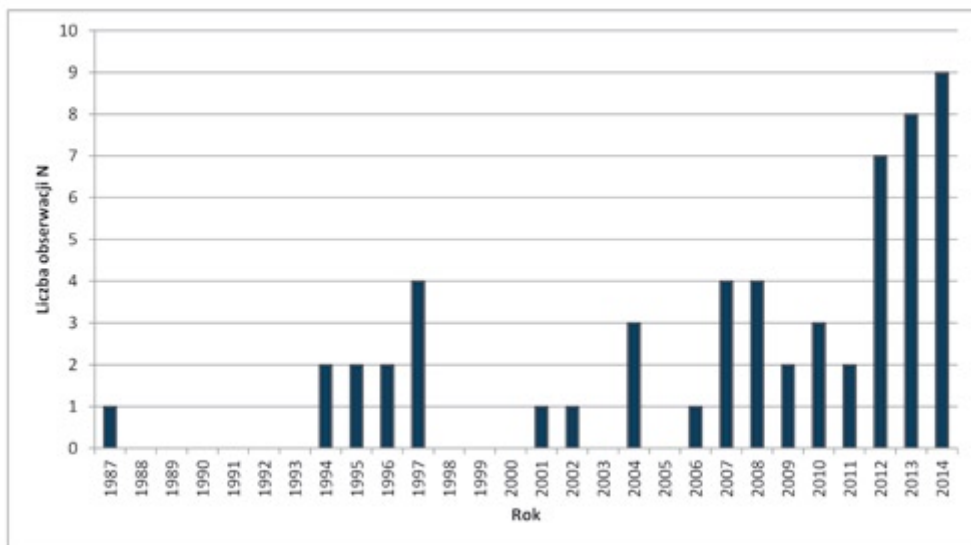
Przytok	Racula	okolice Niedoradza	IX.2014	byk przechodzący przez drogę dojazdową do S3
	Dąbrowa	Mała Krępa, kompleks leśny w dolinie Odry	VIII-X 2013	byk
	Dąbrowa	Zielona Góra – Jędrzychów – centrum miejscowości	12.VII. 2001	młody osobnik w centrum miejscowości – relacja medialna z prób złapania (Gazeta Lubuska)
	Dąbrowa	kompleks leśny w dolinie Odry, na północ od Krępy	VI.2009	młody byk, kłępa i łoszak
Żagań	Mirostowice	okolice Lubieszowa, oddz. 122	VIII-X 2014	kłępa z łoszakiem obserwowana na północ od drogi krajowej nr 18 w okolicach Lubieszowa, pod koniec września kłępa została znaleziona martwa w oddz. 122, prawdopodobnie zabita przez wilki, po wcześniejszej kolizji drogowej
	Mirostowice	okolice Stawnika	X.2014	łoszak
	Kowalice	okolice stawów w południowej części poligonu	IX.2012	byk
Lipinki	Suchleb	kompleks leśny położony na zachód od Żar, przy drodze Żary – Łęknica	X.2012	byk przy drodze Żary - Łęknica
	Grotów	kompleks leśny na południowy-wschód od Strzeszowic, oddz. 168	XI.2012	kłępa z łoszakiem obserwowana na północ od drogi krajowej nr 18
	Marszów	Żary, ul. Sportowa przy Zielonym Lesie	21.IX.2014	byk łopatacz
	Marszów	przedmieścia Żar, przy drodze w kierunku Żagania	IX.2014	byk przechodzący przez drogę
	Olbrachtów	okolice Drozdowa, około 500 m na południe od miejscowości	XI.2013	byk na poboczu drogi Żary-Przewóz
	Nowe Czaple	miejscowość Nowe Czaple	20.IX.2014	byk obserwowany w centrum miejscowości

pewnym stopniu problem rozwiązują przejścia dla zwierząt, które w odniesieniu do łosia muszą się charakteryzować znacznymi wymiarami (Jędrzejewski et al. 2004).

W ostatnich latach obserwowana jest w regionie tendencja wzrostowa obserwacji łosia (ryc. 2) w porównaniu do lat 80. XX wieku i wcześniejszych. Obserwowano wówczas łosie jedynie trzy razy w dolinach rzek: Warty (dwie obserwacje) i Odry (jedno stwierdzenie) (Caboń-Raczyńska 1983). W dużych kompleksach leśnych Ziemi Lubuskiej, np. Bory Dolnośląskie, Puszcza Rzepińska od lat występują wilki, które mogą w przyszłości ograniczać wzrost populacji łosia. Do roku 2014 nie stwierdzono drapieżnictwa wilków na łosiach w regionie (Nowak et al. 2011), jednak we wrześniu 2014 roku w pobliżu miejscowości Lubieszów (gmina Wymiarki, Nadleśnictwo Żagań), stwierdzono pierwszy przypadek zagryzienia kłę-

py. Prawdopodobnie ataku dokonały wilki, jednak mogły to być też wałęsające się psy. Uszkodzenia kończyn wskazywały, że kłępa mogła być już silnie osłabiona w wyniku kolizji z pojazdem.

Wzrost liczebności populacji łosia powoduje, że coraz częściej podnoszone są głosy o przywrócenie pozyskania łowieckiego gatunku. Historia dwukrotnego nieomal wymarcia gatunku w Polsce na przestrzeni stosunkowo krótkiego czasu wskazuje, że należy do tych pomysłów podchodzić z dużą ostrożnością. Ostatni spadek liczebności miał miejsce przy, wydawałoby się stosunkowo niskim - ok. 300 osobników, pozyskaniu rocznym (Okarma i Tomek 2008). Przywrócenie polowań na łosie w całym krajowym areale występowania z pewnością wpłynęłyby negatywnie na częstość stwierdzeń gatunku w zachodniej Polsce.

Ryc. 2. Stwierdzenia łosia *Alces alces* w województwie lubuskim w latach 1987-2014.

Fig. 2. Observations of the European elk *Alces alces* in the Lubuskie Province in 1987-2014.

Podziękowania

Dziękujemy za udostępnienie informacji o obserwacjach łosi Pracownikom Nadleśnictw z terenów RDLP w Zielonej Górze i Szczecinie, a w szczególności Panom: Andrzejowi Jeżykowi, Sławomirowi Kaźmierczakowi, Tomaszowi Karpińskiemu (Nadleśnictwo Smolarz), Edwardowi Koszałce (Nadleśnictwo Wymiarki), Maciejowi Taborskiemu (Nadleśnictwo Przytok), Mieczysławowi Karwańskiemu, Damianowi Sandakowi, Henrykowi Banaszakowi (Nadleśnictwo Lipinki), Bartoszowi Łauszowi i Sławomirowi

Bąkowi (Nadleśnictwo Świebodzin), Jarosławowi Karwańskiemu (Nadleśnictwo Żagań), Andrzejowi Klimaszewskiemu (Nadleśnictwo Zielona Góra), pracownikom RDLP w Zielonej Górze: Marcinowi Urbaniakowi i Tadeuszowi Skorupie oraz panom: Janowi Głazowskiemu, Grzegorzowi Stasiszynowi i Mariuszowi Wojcieszce. Dziękujemy również za udostępnienie danych Dyrekcji oraz Pracownikom Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad Oddział w Zielonej Górze, a także Panu Arkadiuszowi Gawrońskiemu z Klubu Przyrodników.

LITERATURA

- BRYLIŃSKI R., DZIEDZIC R., PISECKI D., WALENDA L. 2004. Liczebność i rozmieszczenie łosi w Polsce w latach 2000-2004. Materiały konferencji „Sytuacja łosia w Polsce”. Osowiec Twierdza.
- CABOŃ-RACZYŃSKA K. 1983. Łoś *Alces alces* (Linnaeus, 1758). In: PUCEK Z., RACZYŃSKI J. (Eds.). Atlas rozmieszczenia ssaków w Polsce: 164-165, PWN. Warszawa.
- ČERVENÝ J., ANDĚRA M., KOUBEK P., HOMOLKA M., TOMAN A. 2001. Recently expanding mammal species in the Czech Republic: distribution, abundance and legal status. *Beiträge zur Jagd und Wildtierforschung* 26: 111-125.
- GABRYŚ G., CICHOCKI J., WAŻNA A. 2005. Ssaki. In: JERMACZEK A., MACIANTOWICZ M. (Eds.). *Przyroda Ziemi Lubuskiej*. Wydawnictwo Klubu Przyrodników, Świebodzin: 217-235.
- GĘBCZYŃSKA Z., RACZYŃSKI J. 2001. Sytuacja łosia w Polsce, zagrożenia i program odbudowy jego populacji. *Chrońmy Przyr. Ojcz.* 57, 4: 35-55.
- JĘDRZEJEWSKI W., NOWAK S., KUREK R., MYŚLAJEK R.W., STACHURA K. 2004. Zwierzęta a drogi. Metody ograniczania negatywnego wpływu dróg na populacje dzikich zwierząt. Zakład Badań Ssaków PAN, Białowieża.
- NOWAK S., MYŚLAJEK R.W., KŁOSIŃSKA A., GABRYŚ G. 2011. Diet and prey selection of wolves (*Canis lupus*) recolonising Western and Central Poland. *Mamm. Biol.* 76: 709-715.
- OKARMA H., TOMEK A. 2008. *Łowiectwo*. Wydawnictwo Edukacyjno – Naukowe H₂O, Kraków.
- OLSSON P. 2007. The use of highway crossing to maintain landscape connectivity for moose and roe deer. Dissertation Karlstad University Studies, Universitetstryckeriet, Karlstad.
- PAWLACZYK P. 2005. Roślinność lasów. In: JERMACZEK A., MACIANTOWICZ M. (Eds.). *Przyroda Ziemi Lubuskiej*. Wydawnictwo Klubu Przyrodników, Świebodzin: 129-149.
- RATKIEWICZ M. (Ed.). 2011. *Strategia ochrony i gospodarowania populacją łosia w Polsce*. NFOŚiGW, Białystok.
- SCHÖNFELD F. 2009. Presence of moose (*Alces alces*) in Southeastern Germany. *Eur. J. Wildl. Res.* 55: 449-453.
- SEILER A. 2005. Predicting locations of moose-vehicle collisions in Sweden. *Journal of Applied Ecology* 42: 371-382.

Summary

The border of western Poland is also a border of the European elk *Alces alces* range. Population of the species is the largest in the north-eastern part of the country. The aim of this study was to determine the extent of the European elk's occurrence in Lubuskie Province, and whether it is a regular component of the region's fauna. The study was conducted using a questionnaire and by direct interviews with people who had information about observations of elk in the region. The collected information showed that there are about 52 elks in Lubuskie Province. Both single individuals and females with their young were observed. Elks are reported in Lubuskie Province irregularly. In recent years, the number of observations of the species has been increasing, which confirms the expansion of the species in the western regions of the country.

Adresy autorów:

Jan Cichocki, Grzegorz Gabryś, Adrianna Kościelska, Krzysztof Nowakowski, Agnieszka Ważna
Katedra Zoologii, Wydział Nauk Biologicznych, Uniwersytet Zielonogórski
Ul. Prof. Z. Szafrana 1, 65-516 Zielona Góra
e-mail: a.wazna@wnb.uz.zgora.pl

Paweł Guzik
Bycz 9, 67-115 Bytom Odrzański

Marek Maciantowicz
Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Zielonej Górze
ul. Kazimierza Wielkiego 24A, 65-950 Zielona Góra
e-mail: m.maciantowicz@wp.pl

Autorzy Adrianna Kościelska i Krzysztof Nowakowski są stypendystami w ramach Poddziałania 8.2.2 „Regionalne Strategie Innowacji”, Działania 8.2 „Transfer wiedzy”, Priorytetu VIII „Regionalne Kadry Gospodarki” Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego Unii Europejskiej i z budżetu państwa